

5. Zakończenie

5.1. Podsumowanie oraz wnioski z badań

Polityka regionalna Unii Europejskiej, w której Polska uczestniczy jako kraj szczególnie ważny, bo otrzymujący w okresie programowania 2007–2013 największe wsparcie finansowe spośród państw Wspólnoty, stwarza wielkie możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego polskich regionów i zmniejszania dystansu dzielącego je od bogatych i rozwiniętych regionów Europy Zachodniej. Podstawowe założenia unijnej polityki regionalnej, mówiące o konieczności finansowania procesu zmniejszania różnic w rozwoju poszczególnych regionów Europy, czyli wspierania międzyregionalnej spójności gospodarczej i społecznej, sięgają początków europejskiej integracji – wynikają z Traktatu Ustanawiającego Wspólnoty Europejskiej. Polityka spójności przechodziła od lat 70. XX w. liczne reformy i zmiany. Największe z nich nastąpiły jednak na początku XXI w., co wynikało z faktu, że kierowane przez wiele lat do najbardziej zacofanych regionów środki finansowe nie zawsze przynosiły oczekiwane rezultaty. Uchwalony przez Komisję Europejską w 2004 r. trzeci raport na temat spójności gospodarczej i społecznej potwierdził, że pomimo podjętych działań różnice w poziomie rozwoju regionów wewnątrz Wspólnoty zamiast się zmniejszyć – powiększyły się, a zamiast konwergencji nastąpiła międzyregionalna dywergencja poziomu rozwoju. Fakt ten w połączeniu z akcesją 10 nowych, mocno zacofanych pod względem poziomu rozwoju krajów spowodował, że w polityce regionalnej Unii Europejskiej zaczęto zwracać uwagę na konieczność wzmocnienia konkurencyjności obszarów, głównie poprzez wspieranie innowacyjności, potencjału badawczego, a także kapitału ludzkiego i społecznego. Jednocześnie, wraz z uchwaleniem w 2007 r. Traktatu Lizbońskiego, reformującego funkcjonowanie niektórych instytucji Unii Europejskiej, do celów polityki regionalnej oficjalnie dołączono dążenie do osiągnięcia trzeciego rodzaju spójności w ramach organizacji – spójności terytorialnej. Choć nigdy nie uda się zupełnie zniwelować zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego pomiędzy regionami w Europie, można dążyć do integrowania, spajania gospodarek i społeczeństw regionów, by osiągnąć stopień zróżnicowania społecznie i politycznie akceptowany oraz by poziom życia ludzi z miejsc mniej rozwiniętych lub biedniejszych systematycznie się poprawiał. Jednocześnie, w ramach trzeciego wymiaru spójności, dbać należy o właściwe funkcjonowanie i komplementarność układu społeczno-gospodarczego wewnątrz regionu.

W okresie programowania 2007–2013, który był przedmiotem szczegółowej analizy, zapisy dwóch nowych, fundamentalnych z punktu widzenia polityki regionalnej dokumentów – „Odnowionej Strategii Lizbońskiej” i „Strategicznych Wytucznych Wspólnoty dla spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej” spra-

wiły, że dwa z trzech głównych celów polityki regionalnej Unii Europejskiej koncentrują się na podnoszeniu spójności i konkurencyjności regionów. Mimo przesunięcia akcentu w kierunku konkurencyjności, na wsparcie regionów o PKB poniżej 75% przeznaczono znacznie większe środki niż w poprzedniej perspektywie finansowej. Jednocześnie w regionach zacofanych, biedniejszych część z nich jest kierowana bezpośrednio do przedsiębiorstw na wspieranie ich innowacyjności, co ma przyczynić się do podnoszenia ich konkurencyjności i w konsekwencji – również konkurencyjności całych regionów. Konkurencyjność i spójność są zatem celem działań podejmowanych w polityce regionalnej zarówno na poziomie Unii Europejskiej, jak i na poziomie krajów i regionów.

W oparciu o wytyczne i kierunki unijnej polityki regionalnej powstały w Polsce dokumenty i akty prawne, stanowiące ramy, w których osadzone są działania władz publicznych odpowiedzialnych za rozwój regionów. Główne cele zapisane w „Strategii Rozwoju Kraju 2007–2015”, „Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia 2007–2013”, a także uchwalonej później „Krajowej strategii rozwoju regionalnego 2010–2020” ogniskują się wokół podnoszenia poziomu i jakości życia mieszkańców Polski oraz tworzenia nowych miejsc pracy, akcentując przy tym, że zadaniem władz publicznych jest jednocześnie tworzenie warunków do budowy konkurencyjnej gospodarki polskiej opartej na wiedzy i przedsiębiorczości oraz do wzrostu poziomu spójności społecznej, gospodarczej i terytorialnej.

Zarządzanie polityką regionalną w kraju odbywa się na dwóch szczeblach – obok szczebla centralnego wpływ na kreowanie rozwoju i kształtowanie relacji spójność–konkurencyjność mają również regiony upodmiotowione w sensie kompetencyjnym i finansowym. Władze krajowe, poprzez kierowanie większych środków do województw mniej rozwiniętych, próbują zmniejszać różnice w poziomie rozwoju między poszczególnymi obszarami kraju. W Polsce różnice w poziomie rozwoju, dochodów i stanu zainwestowania zauważalne są jednak nie tylko na poziomie regionów – równie silnie uwidoczniają się zróżnicowania wewnątrzregionalne, między rozwiniętymi, dużymi ośrodkami miejskimi i otaczającymi je obszarami, na których położone są małe miasta lub wsie. Wskaźniki zagregowane na poziomie województw nie pokazują stopnia, w jakim województwa są niespójne wewnątrznie, gdyż na niektóre wysokie wartości wpływ mogą mieć silne ośrodki miejskie, które dane zawyżają. Wynika to z tego, że podobnie jak na poziomie unijnym, również i wewnątrz regionu uwidoczniają się mechanizmy różnicowania – jednostki bogate i rozwinięte przyciągają kapitał, przez co stają się jeszcze bogatsze, a w jednostkach biednych albo dystans rozwojowy do nadrobienia jest zbyt duży, albo zachodzi głęboka stagnacja. Procesy te są o tyle niekorzystne, że układają się w trudne do przerwania łańcuchy przyczynowo-skutkowe. Rolą polityki regionalnej jest m.in. wspieranie jednostek biedniejszych w rozwiązywaniu ich problemów, w aktywizowaniu ich wybranych czynników rozwoju oraz endogenicznego potencjału i zasobów, albowiem bez ingerencji z zewnątrz nie będą w stanie wyrwać się z ubóstwa i nadgonić dystansu dzielącego je od jednostek bogatszych. Jednocześnie jednak wspierać należy bieguny regionalnego wzrostu, które zgodnie z dyfuzyjno-absorpcyjnym (polaryzacyjno-dyfuzyjnym) modelem rozwoju, przy założeniu finansowania spójności terytorialnej, będą pozytywnie oddziaływać na

inne obszary regionu. Chcąc sprostać celom i wyzwaniom stawianym w strategicznych dokumentach polityki regionalnej – unijnych i krajowych, ale jednocześnie widząc liczne potrzeby i oczekiwania ze strony różnych podmiotów, w tym jednostek zacofanych pod względem poziomu rozwoju, władze regionalne stanęły przed wyborem, jak podzielić środki, by finansować jednocześnie konkurencyjność i spójność. Zadanie było tym trudniejsze, że w badanym okresie programowania istnieje dodatkowo możliwość wspierania finansowego projektów prorozwojowych w ramach programów krajowych, zarządzanych centralnie.

Dokonana w pracy analiza prowadzi do następujących wniosków, będących odpowiedzią na sformułowane na początku pytania badawcze:

- 1) Województwo wielkopolskie wyróżnia się w relacji do innych regionów kraju pod względem powierzchni (2 miejsce wśród 16 województw), liczby ludności (3 miejsce) i PKB per capita (4 miejsce). Jak pokazało badanie przeprowadzone w układzie 226 gmin województwa, jest to jednocześnie region mocno zróżnicowany pod względem odniesionych do liczby mieszkańców wskaźników poziomu bezrobocia, liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w usługach rynkowych, wpływów budżetowych z tytułu udziału w podatkach dochodowych, powierzchni użytkowej mieszkań oddanych do użytku, dostępności do sieci infrastruktury technicznej. Wskaźniki te, odpowiednio zagregowane i przetworzone za pomocą metod taksonomii numerycznej, pozwoliły na zbadanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin województwa wielkopolskiego w roku 2007, stanowiącym pierwszy rok okresu programowania polityki spójności Unii Europejskiej 2007–2013. Zarówno klasyfikacja gmin na skali podobieństwa wielocechowego, jak i typologia gmin utworzona na podstawie syntetycznego wskaźnika poziomu rozwoju prowadzą do wniosku, że województwo było silnie niespójne wewnętrznie, ze znacznymi różnicowaniami pomiędzy gminami wchodzącymi w skład aglomeracji poznańskiej oraz dużymi miastami a resztą regionu. Potwierdziło się też, że na obecny poziom rozwoju gmin wpływ miały odległe czasy zaborów i funkcjonowanie gmin w różnych systemach administracyjnych – najniższy poziom rozwoju charakteryzował wschodnią i północną część regionu.
- 2) Przeprowadzona za pomocą metod statystycznych i metod konwergencji dodatkowa analiza wielkości dochodów gmin na 1 mieszkańca w 2007 r. i kierunków zmian w tym zakresie w latach 2002–2007 pozwoliła na ustalenie, że różnice między najbogatszymi i najbiedniejszymi gminami były znaczące, co więcej – następował wzrost różnicowania wewnątrzregionalnego w tym zakresie. Zgodnie z założeniami polityki spójności zadaniem władz powinno być zmniejszenie negatywnych skutków wewnętrznych różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionu i poziomie życia jego mieszkańców.
- 3) Polityka intraregionalna, prowadzona przez władze samorządowe w województwach utożsamianych (zgodnie z wytycznymi Unii Europejskiej) z regionami, musi uwzględniać lokalne uwarunkowania, zasoby i potrzeby. 16 Regionalnych Programów Operacyjnych, będących w okresie 2007–2013 podstawą prowadzenia polityki rozwoju województw i finansowania projektów ze środków Unii Europejskiej, różni się przeto w swojej treści i podziale środków finansowych

na działania związane z kształtowaniem poszczególnych komponentów struktury społecznej i gospodarczej. Cel główny Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007–2013, sformułowany jako „wzmocnienie potencjału rozwojowego Wielkopolski na rzecz wzrostu konkurencyjności i zatrudnienia”, przełożył się na ustalenie priorytetów i podział przyznaných funduszy. Największe środki przeznaczono na infrastrukturę komunikacyjną i konkurencyjność przedsiębiorstw, a dalej na środowisko przyrodnicze i infrastrukturę dla kapitału ludzkiego. Analiza priorytetów programu pozwoliła stwierdzić, że są one z jednej strony odpowiedzią na zgłaszane w literaturze potrzeby w zakresie czynników rozwoju lokalnego, z drugiej – realizują zasadę trwałego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Projekty kluczowe programu, wybrane w trybie bezkonkursowym przez instytucję zarządzającą jako najważniejsze z punktu widzenia rozwoju regionu, realizują wprowadzając trzy składniki składające się na rozwój zrównoważony: ekonomiczny, społeczny i przyrodniczy, ze znaczną jednak przewagą środków przeznaczonych na składnik ekonomiczny (finansowanie infrastruktury). Jak stwierdza Churski (2008a: 429), „koncentracja środków na projektach inwestycyjnych służących rozwojowi kapitału materialnego wynika z konieczności uzupełnienia braków, jakie występują w polskich regionach w zakresie wyposażenia infrastrukturalnego”. Ponadto każdy wybór, przy wysokich społecznych i gospodarczych oczekiwaniach, może rodzić wątpliwości co do tego, jakie potrzeby w województwie są większe i co należy dofinansować najpierw. Zauważalne jest jednak wsparcie innych czynników rozwoju, pozwalające na wykorzystanie zasobów endogenicznych znajdujących się w regionie: kapitału ludzkiego i społecznego oraz innowacji technologicznych i organizacyjnych.

- 4) Przeprowadzone na zakończenie badania przestrzennego rozkładu projektów i alokacji środków finansowych na projekty realizowane w gminach województwa wielkopolskiego pozwoliło na stwierdzenie, że jakkolwiek wartości bezwzględne wskazują, że większe środki finansowe są pozyskiwane w gminach usytuowanych wysoko w hierarchii poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, to nie ma związku między tym poziomem a relatywnymi wartościami wsparcia przypadającymi na gminę, obliczonymi w odniesieniu do liczby mieszkańców, dochodów budżetowych lub liczby podmiotów gospodarczych. Wynika to z faktu, że dla wielu biednych i zacofanych gmin (w tym głównie gmin wiejskich i miejsko-wiejskich) wsparcie jest relatywnie większe niż dla gmin bogatych i rozwiniętych. Jednocześnie jednak były w województwie 23 gminy, na których terenie do połowy okresu programowania 2007–2013 nie realizowano żadnych projektów współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej w ramach WPRO.
- 5) Analiza pozwoliła udowodnić, że zgodnie z unijnymi, krajowymi oraz zapisanymi w strategicznych wojewódzkich dokumentach założeniami polityki regionalnej działania samorządowych władz województwa wielkopolskiego podejmowane w ramach Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007–2013 wspierają zarówno spójność, jak i konkurencyjność regionu (por. Woźniak 2007, Churski 2009a, b). Realizacja ekonomicznego wymiaru spójności wyraża się m.in. w tworzeniu warunków dla rozwoju przedsiębior-

czości, poprawie atrakcyjności inwestycyjnej miejsc, kształtowaniu otoczenia biznesu oraz stanu infrastruktury przedsiębiorstw. Spójność społeczna budowana jest poprzez poprawę stanu i struktury kapitału ludzkiego i społecznego, rozwój infrastruktury komunalnej i usługowej, a także poprawę stanu środowiska. Spójność przestrzenna, na którą przeznaczonych jest najwięcej środków, kształtowana jest głównie przez rozwój i modernizację infrastruktury komunikacyjnej. Podejmowane działania w zakresie spójności są zatem kontynuacją działań polityki regionalnej podjętych w województwie wielkopolskim w okresie 2004–2006 (por. Churski 2009a). W efekcie współfinansowania projektów realizowanych przez podmioty publiczne (choć również projektów podmiotów prywatnych) poprawi się stan poszczególnych elementów składających się na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin. Jednocześnie okres 2007–2013 charakteryzuje się silnym wspieraniem projektów innowacyjnych w przedsiębiorstwach oraz uczelni i szkół wyższych, które stanowią podstawę do budowania regionu konkurencyjnego, o gospodarce opartej na wiedzy.

Na podstawie analizy liczby, sum i przestrzennego rozkładu projektów współfinansowanych ze środków WRPO wykazano, że w wartościach bezwzględnych największe wsparcie projektów przypada na jednostki o wysokim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego – głównie duże miasta i gminy aglomeracji poznańskiej. Wykazana umiarkowana korelacja pomiędzy poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego gmin a liczbą projektów i sumą dofinansowania przeznaczoną na realizację projektów w tych gminach prowadzi do wniosku, że różnice w zakresie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin województwa wielkopolskiego będą powoli narastać. Jednostki bogatsze, potrafiące lepiej niż gminy biedniejsze przyciągać środki finansowe (również w ramach funduszy europejskich), będą się rozwijać szybciej, co prowadzić będzie do dalszej polaryzacji rozwoju. Potwierdza to tendencję ogólnokrajową i zachodzącą w Unii Europejskiej – mimo podejmowanych działań, konwergencji niektórych elementów struktury społeczno-gospodarczej w skali krajów towarzyszy dywergencja w poziomie rozwoju regionów (por. np. Pietrzyk 2006, Wójcik 2008, Gorzelak 2009, Czyż, Hauke 2010).

Na podstawie analizy kierunków finansowego wsparcia projektów w ramach WRPO, odniesionych do udziału gmin w liczbie mieszkańców oraz sumie dochodów budżetów sformułować można jednak wniosek, że realizacja polityki intraregionalnej prowadzi do łagodzenia skutków procesu dywergencji – narastania różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego i poziomie życia mieszkańców województwa. Dzieje się tak z dwóch zasadniczych przyczyn. Po pierwsze, bez ingerencji w proces rozwoju wielu jednostek lokalnych, zwłaszcza gmin biednych i zafakowanych, jakikolwiek postęp i rozwój w ogóle nie byłby w nich możliwy, a gminy bogate i centra wzrostu rozwijałyby się normalnym torem. Taka sytuacja miała miejsce w pierwszych latach transformacji w Polsce, kiedy wskutek procesów globalizacji i metropolizacji, decyzji lokalizacyjnych przedsiębiorstw, a w konsekwencji szybkiego bogacenia się niektórych grup ludzi, duże miasta i wybrane uprzywilejowane gminy szybko się bogaciły, powodując wzrost zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek lokalnych, szczególnie pomiędzy miastami i obszarami wiejskimi (por. Parysek, Stryjakiewicz 2004). Dodatkowo polityka wewnątrzregio-

nalna silnie wspiera trzeci rodzaj spójności – spójność terytorialną, głównie poprzez rozwój infrastruktury drogowej i kolejowej. Znaczne środki finansowe przeznaczone na budowę, rozbudowę i remonty dróg, a także na zakup taboru dla regionalnych przewozów kolejowych i remont torów powodują, że systematycznie wzrasta dostępność przestrzenna wielu gmin o niekorzystnym położeniu. W konsekwencji mieszkańcy tych gmin (w tym bezrobotni) będą mogli korzystać z wszystkich możliwości, jakie stwarzają miejsca bogate, w tym duże miasta.

5.2. Rekomendacje

Skutki dobrych inwestycji, zarówno „twardych” – infrastrukturalnych i środowiskowych, jak i „miękkich” – z zakresu kapitału ludzkiego i społecznego, zrealizowanych w województwie wielkopolskim w okresie 2007–2013, na długo zmieniają oblicze wielu miast i gmin oraz poprawią warunki życia i dadzą perspektywy znalezienia pracy wielu mieszkańcom regionu. Dopiero jednak po zakończeniu i rozliczeniu okresu programowania, tj. nie wcześniej jak w 2015 r., możliwe będzie sprawdzenie osiągnięcia zakładanych na początku programu wskaźników oraz ostateczne określenie roli, jaką dofinansowanie projektów podmiotów publicznych i prywatnych w ramach WRPO odegrało w podniesieniu poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu oraz gmin wchodzących w jego skład.

Wykorzystane w pracy metody analizy przestrzennej, statystyczne i ekonometryczne, okazały się przydatne do badania zróżnicowania regionu i efektywności prowadzenia polityki regionalnej. Klasyfikacja gmin województwa wielkopolskiego wyznaczona w oparciu o odległość taksonomiczną i metodę elementarnego połączenia McQuitty’ego pozwoliła na zobrazowanie skali zróżnicowania gmin pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Metoda Perkala umożliwiła wydzielenie typów gmin podobnych pod względem poziomu rozwoju oraz obliczenie syntetycznego wskaźnika tego rozwoju, skorelowanego następnie z wielkością wsparcia udzielonego w ramach WRPO. Zastosowane w pracy metody badania konwergencji potwierdziły ich przydatność w analizie tendencji zmian zróżnicowania poziomu dochodów jednostek. W dalszej kolejności należałoby zbadać (np. za pomocą metod ekonometrii przestrzennej), czy występują przestrzenne zależności w koncentracji i kierunkach zmian tych dochodów. Użyteczna w kontekście badania spójności województwa wielkopolskiego okazała się również metoda ilorazu lokalizacji, pokazująca relatywną wielkość wsparcia w odniesieniu do liczby mieszkańców, dochodów gmin i liczby podmiotów gospodarczych. Badania za pomocą takich lub podobnych metod taksonomii numerycznej stosowanych w regionalizacji geograficznej oraz metod ekonometrycznych stanowić powinny istotny element ewaluacji polityki regionalnej także w przyszłych okresach programowania.

Spójność społeczna, jako jeden z celów polityki intraregionalnej, powinna być rozpatrywana jednak nie tylko w kategorii normatywnej, jako wytyczna dla całego regionu, ale również w ujęciu przestrzennym. Przy ustalaniu szczegółów dokumentów związanych z realizacją polityki regionalnej (np. uszczegółowienia programów operacyjnych) i kryteriów wyboru projektów powinno brać się pod uwagę

różnice przestrzenne na szczeblu lokalnym i ponadlokalnym (NUTS-4, 5/LAU-1, 2) w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Specyficzne kategorie projektów powinny być kierowane bezpośrednio do gmin najuboższych, zacofanych, w których zachodzi głęboka stagnacja bez perspektyw na rozwój. Można się też zastanowić, czy nie byłoby słuszne różnicowanie wielkości udzielanego wsparcia niektórych typów projektów poprzez różnicowanie procentowych udziałów wkładu własnego do wartości projektów, w zależności od dochodów budżetu gminy na 1 mieszkańca, położenia w obrębie obszaru problemowego, odległości od silnie rozwiniętych miast. Spójność wewnętrzna może być również osiągnięta poprzez koordynację działań podejmowanych przez wszystkie podmioty publiczne działające w ramach polityki regionalnej, mające możliwość wyboru podmiotów i miejsc, które skorzystają ze środków. Tym samym np. samorzady powiatowe, odpowiedzialne w dużej mierze za infrastrukturę oraz aktywizację rynku pracy, powinny starać się (również za pomocą środków UE) minimalizować niekorzystne zjawiska w pierwszej kolejności na terenie gmin o najgorszej sytuacji pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wiele gmin o średnim i wysokim poziomie rozwoju, korzystając z okazji otrzymania dofinansowania, pozyskuje środki na projekty, które są ważne dla lokalnej społeczności, ale nie najpilniejsze. Część z tych gmin zrealizowałaby te projekty później, w innej formie lub przy niższym pułapie dofinansowania kosztów kwalifikowalnych. W tym samym czasie wiele gmin ubogich, nie mając środków na zabezpieczenie wkładu własnego projektów i opłacenie osób lub firm mogących przygotować wnioski o dofinansowanie i przeprowadzić (rozliczyć) projekt, nie ma możliwości skorzystania z szansy, jaką stwarzają fundusze Unii Europejskiej. Dotyczy to nie tylko projektów samorządów terytorialnych i innych podmiotów publicznych, ale również podmiotów prywatnych i firm położonych na obszarach bardziej zacofanych.

W zakresie spójności gospodarczej słuszne wydaje się wspieranie konkurencyjności przedsiębiorstw położonych szczególnie w średnich i dużych miastach regionu, z których impulsy rozwojowe będą mogły pozytywnie oddziaływać na otoczenie. Wpisuje się to w zyskujący na znaczeniu i przyjęty w polityce regionalnej państwa dyfuzyjno-absorpcyjny model rozwoju (zwany wcześniej polaryzacyjno-dyfuzyjnym). Warunkiem, aby obszary mniej rozwinięte mogły w pełni korzystać z impulsów rozwojowych wpływających z biegunów wzrostu, będzie jednak kształtowanie różnorodnych sieci powiązań, w tym przede wszystkim optymalnych połączeń infrastrukturalnych: drogowych, kolejowych i internetowych.

Nie jest jeszcze znana przyszłość polityki spójności w kolejnym okresie programowania 2014–2020. Istnieje obawa, że ogólnoświatowy kryzys finansowy, którego echa wciąż oddziałują na obniżenie tempa rozwoju wielu zamożnych krajów, w tym państw „starej Unii Europejskiej”, spowoduje, że budżet Wspólnoty zostanie przeformułowany, a proponowane od kilku lat środki na politykę regionalną ograniczone. Podział funduszy budżetowych na każdym szczeblu sprawowania władzy publicznej jest ponadto zawsze uwarunkowany decyzjami politycznymi. Należy mieć nadzieję, że mimo tych obaw województwo wielkopolskie otrzyma środki niezbędne zarówno na podnoszenie poziomu swojej konkurencyjności, jak i wzmocnienie wewnątrzregionalnej spójności.